

Conf. univ. dr. Mihaela Denisia Liușnea,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

TESTAMENTUL = FORMA LEGALĂ DE MANIFESTARE A VOINȚEI OMULUI DUPĂ MOARTE

„Testamentul este manifestarea voinței
noastre, făcută solemn, în cadrul legii, pen-
tru a produce efecte după moarte”

(Iustinian)

Abstract: *In the present work, we have addressed a theme that seems very topical to us, given that, more than in previous decades, we encounter death, a great and mysterious passage from this world, which does not end our responsibility for the gift of which I received from God, namely life. From this perspective, we tried to discern a legal form of manifestation of man's will after death - the testament, through the content of which we can better understand these great people who wrote history, reading, preserving, improving and passing on the cultural heritage that our cultural identity is built. Thus, after analyzing the document from a legal point of view and reconstructing its evolution from the diate form to the testament form, I also chose some case studies, based on documents drawn up by Saint Theodore the Studite, Metropolitan Stefan of Ungrovlahia and Bishop Iacov Stamati of the Huși.*

Keywords: *testament, diate, Saint Theodore the Studite, Metropolitan Stefan of Ungrovlahia and Bishop Iacov Stamati of the Huși.*

De ce testamente? Trăim astăzi într-o perioadă de degradingolădă gravă a valorilor autentice, din păcate. Postmodernismul a adus evoluție tehnologică spectaculoasă, dar din păcate l-a aruncat pe om în negura mândriei deșarte. În acest context, ne-am gândit că prin conținutul acestor documente putem cunoaște sau ne putem reaminti gândurile din urmă ale unor oameni mari, care au refuzat să facă abs-

tracție de condiția omului de călător în această lume, niciodată singur, încorsetat în ceea ce era în ființa lui, iubire, responsabilitate, grijă pentru cei din vremea lui, dar și pentru cei ce aveau să vină, purtând în el flacăra unor idealuri nobile, precum cel al iubirii de țară, al iubirii de carte, al iubirii de părinte. Testamentele sunt, de fapt, „*expresia ultimei gândiri și supremelor afecțiuni ale omului, care se mențin în secret și nu se dezvăluiesc decât după moarte*”¹.

Problematica testamentelor în spațiul românesc începe să atragă specialiști după anii '90 ai secolului trecut, când sunt traduse lucrările unor specialiști francezi, cum ar fi: Michel Vovelle, Philippe Ariès și Pierre Chaunu, reprezentanții noii istoriografii, a mentalităților. Astfel, au apărut antologii, precum cea îngrijită de doamna Georgeta Filitti și lucrările semnate sau editate de profesorul Gheorghe Lazăr, din spațiul universitar al Iașilor, la care se adaugă mai multe lucrări de sinteză și din alte spații ale țării². În acest context, lucrarea noastră se dorește o

1. George PLASTARA, *Curs de drept civil român*, vol. III, *Succesiuni și liberalități*, Ed. Cartea Românească, București, f.a., p. 483.

2. Georgeta FILITTI, *Testamente (1599-1917). Antologie și studiu introductiv*, Editura Notarom, Bucharest, 2007; Gheorghe LAZĂR (ed.), *Testamente de negustori și meșteșugari din Țara Românească (secolele XVII-XIX)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2021; Gheorghe LAZĂR, „Testamente negustorești din Țara Românească (secolele XVII-XVIII)”, în: *Revista de Istorie Socială*, VIII-IX, 2003-2004, pp. 413-435; Gheorghe LAZĂR și Mariana LAZĂR (eds.), „Înainte de călătoria cea de veci”. *Testamente din Țara Românească*, vol. 1 (1659-1800), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2023; Dan-Dumitru IACOB, „Testamentul și inventarul averii vistiernicesei Smaranda Balș (1833/1848)”, în: Dan-Dumitru IACOB (ed), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, pp. 371-471; Elena BEDREAG, „Succesiunea testamentară între voința individuală și cea a neamului în Moldova secolului al XVII-lea”, în: *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*. Istorie, LIX, 2013, pp. 165-179; Elena BEDREAG, „Testamente din Moldova veacului al XVIII-lea: autoritatea și vulnerabilitatea femeii”, în: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XL, 2022, p. 283-304; Elena BEDREAG, „«Viind ceasul sfârșitului meu»: succesiune și practică testamentară în familia Catargi”, în: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXXI, 2013, pp. 209-231; Mihai-Bogdan ATANASIU, „Testamentele familiei Hudici din secolul al XVIII-lea”, în: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXXII, 2014, pp. 317-336; Adrian MAGINA, „Ultimum et legitimum testamentum. Testamentul în lumea elitei bănățene”, în: *Studii de Istorie a Banatului*, XXX-XXXI, 2007, pp. 155-163; Daniel DETEȘAN, „Testamente feminine din districtul Năsăud”, în: *Zirida-*

contribuție la reconstituirea și înțelegerea crezurile celor care au avut conștiința responsabilității lor în pragul veșniciei, să revenim asupra etimologiei și semnificației termenului *Διαθήκη* în grecește, *testamentum* în latină (de la *testis* care înseamnă „martor“ și *testari* cu sensul de „a desemna“). Testamentul este un act, un înscris juridic, prin care cineva dispune ce se va întâmpla cu bunurile lui după moartea sa, cine sunt moștenitorii și ce parte va reveni fiecărui moștenitor. Cu alte cuvinte, „o scrisoare, care dă mărturie, că ceea ce e scris în ea s-a întâmplat întocmai cum e scris acolo”³.

Originea testamentului și a devoluțiunii succesore testamentare nu poate fi stabilită cu precizie, dar se știe că astfel de acte sunt întâlnite în Egiptul antic, în Israel, în timpul lui Moise, în Sparta și Atena, fiind introdus în timpul lui Solon, în Roma și la triburile germanice.

Inițial avea o accepțiune mult mai largă, însemnând Legea prin excelență⁴. Astfel, *Vechiul Testament* și *Noul Testament* din credințele iudeo-creștine, ce alcătuiesc *Biblia*, ilustrează clar această concepție.

În Scriptură, sensul termenului este mai larg, incluzând și sensul de „promisiune”, „legământ”. Sfântul Pavel amintește de una din caracteristicile de bază ale acestui act, acela de a fi imuabil, căci „*testamentul întărit al unui om nimeni nu-l strică sau îi mai adaugă ceva*” (Ga 3:15).

Primul testament din istoria omenirii este cel încheiat de Dumnezeu cu Avraam, reprezentantul poporului ales, pe care Evanghelistul Luca îl numește „*Legământul Său cel Sfânt*” (Lc 1:72-73; FA 3:25), iar noi îl cunoaștem sub numele de *Vechiul Testament*. Acesta este de altfel și singurul testament care nu precede nicidecum moartea celui care l-a făcut, ci dimpotrivă, sugerează ideea că cei ce pleacă din lumea aceasta nu mor cu adevărat, ci se mută doar, se despart pentru o perioadă de cei de aici, pentru a se reîntâlni în veșnicie. Testamentul în

va. *Studia Historica*, XXVI, 2021, pp. 117-136; Gh. Ghibănescu, „Testamentul vornicului Constantin Paladi și al soției sale Ilinca Costachi”, în: *Arhiva*, 1915, no 9-10, pp. 245-253 ș.a.

3. Dr. Valer MOLDOVAN, *Despre testament. Explicarea articolelor de lege*, coll. *Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra”*, an 19, nr. 170, Editura Asociațiunea „Astra”, Sibiu, 1929, p. 7.

4. Valerius M. CIUCA, *Lecții de drept roman*, IV, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 1047.

sine este un „Nu” categoric în fața celui „S-a terminat!”, „S-a sfârșit!”, pentru că el presupune continuitate, legături ce transcend moartea, între cei plecați din lumea aceasta și cei vii.

Dumnezeu a reînnoit legământul făcut cu Moise, căruia i-a dat Legea pe muntele Sinai, după ce a scos poporul ales din robia egipteană (Evr 9:4), pecetluit fiind cu sângele oilor sacrificate: „*Acesta este sângele testamentului pe care l-a poruncit vouă Dumnezeu*” (Evr 19:21). Venirea lui Hristos nu a schimbat Legământul, El însuși pecetluind încă o dată Legea Tatălui cu propriul Lui Sânge vărsat pe Cruce pentru iertarea păcatelor tuturor oamenilor (In 9:30). Creștinii au preluat această practică, aceștia crezând în aceste acte și au lăsat testamente.

Este cunoscut faptul că romanii, oameni practici și educați în spiritul dreptului privat și public au practicat această modalitate de a notifica propriile dorințe, toate rudele apropiate sau îndepărtate, slugile și sclavii trebuind să primească ceva. Libertatea de a transmite un drept de proprietate și de a-l primi a apărut în timpul Regalității (jumătatea secolului VI – 509 î. Hr.)

În Roma antică era o dezonoare să moară cineva fără a-și face testamentul, iar dreptul de a testa este prevăzut în *Legea celor XII Table*. În *Legea celor XII Table* (304 î. Hr.) este menționat principiul echivalenței testamentului cu textul legii: „*Pater familias uti legassit super pecunia tutelare suae rei, ita jus esto*”⁵.

Bunurile puteau fi trasmise după moarte prin două moduri, *ad intestat* (moștenirea legală fără testament) și prin testament⁶. Deși nu aveau aceeași perspectivă asupra a ceea ce înseamnă patrimoniu, inițial a existat dreptul de proprietate al ginților, iar în familie, dreptul proprietății⁷ lui *pater familias*, care putea fi transmis după moartea

5. „Ceea ce părintele de familie a dispus prin testament asupra bunurilor sau tutelei copiilor săi să fie ca o lege”. *Lex 12 Tabularum*, 5. 3.

6. Dumitru VĂDUVA, *Moștenirea legală. „Libertățile”*, Editura Universul juridic, București, 2012, p. 10.

7. La romani, proprietatea în familie are un caracter colectiv și nu individual. Specialiștii consideră că testamentul este „o categorie juridică la fel de veche ca și dreptul de proprietate”. Ion DOGARU, Vasile STĂNESCU, Maria Marieta SOREATA, *Bazele dreptului civil*, vol. 5 *Succesiuni*, Editura C.H. Beck, București, 2009, p. 148.

acestui a celor care erau *heredes sui*⁸, prin lege și nu prin voința celui dintâi. Astfel, Ulpian (Domitius Ulpianus)⁹ scrie, referindu-se la sistemul juridic din perioada 211-217 (în timpul dinastiei Severilor, sub domnia împăratului Caracalla), el fiind ucis înainte de mai/iunie 224 d.Hr.¹⁰: „*Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio, in id solemnifer facta, ut post mortem nostram valeat*”¹¹.

În epoca clasică romană, testamentele puteau fi clasificate în două mari genuri:

– *testamente formale, legaliste*, cum a fost cel lăsat de poetul Quintus Horatius Flaccus (65 î. Hr. – 8 d. Hr.), care a murit în urma unui atac cerebral¹², astfel că l-a încheiat printr-o simplă declarație orală¹³.

– *testamente pretoriene*¹⁴ și *imperiale*, edicte pretoriene și constituțiuni imperiale.

Citirea în public a testamentului a devenit chiar „un eveniment public”, întrucât el căpăta valoare de manifest¹⁵. Aristocrații făceau ceva mai mult, lăsând o parte din averile lor scriitorilor mari, astfel că Plinius cel Bătrân (23/24-79), care asista la toate deschiderile de succe-

8. Cuvântul *heres* (moștenitor) provine de la *herns* (stăpân).

9. Cum apare în mărturiile romane datate în 222, în timpul lui Alexander Severus când ținea două prefecturi (amintite și în inscripția pusă în onoarea sa în Tyr) și cum îl numește Lactantius. Tony HONORÉ, *ULPIAN. Pionner of Human Rights*, Editura Oxford University Press, New York, 2002, pp. 7-8.

10. Tony HONORÉ, *ULPIAN. Pionner of Human Rights*, p. 7.

11. „Testamentul este manifestarea în conformitate cu legea a voinței noastre, pentru a avea tărie după moarte”, Emil MOLCUT, *Drept privat roman*, Editura Universul Juridic, București, 2011, p. 153.

12. Eugen CIZEK, *Istoria literaturii latine*, I, Societatea « Adevărul » S.A., 1994, p. 259.

13. După cum afirmă Gaius Suetonius Tranquillus (cca. 70-130 d. Hr.), Theodor MOMMSEN, *Istoria romană*, I-IV, Editura Enciclopedică, 1991.

14. A apărut această formă „ca un coercitiv” împotriva festivismului pe care le presupunea vechile forme de testament (*calatis comitiis* și forma mai nouă decât aceasta – *per aes et libram*). Mai exista o formă veche de testament, dar era rezervată militarilor și se încheia în timpul conflictelor – testamentul *in procinctu*. M. D. BOCȘAN, *Testamentul. Evoluția succesiunii testamentare în dreptul roman*, Editura Lumina Lux, București, 2000, p. 26 și urm.

15. Philippe ARIES și Georges DUBY (eds.), *Istoria vieții private, De la Imperiul Roman la anul o mie*, Editura Meridiane, București, 1994, p. 41 și urm.

siune, observa încântat că suma ce îi revenea era egală cu a prietenului său, Tacitus (c. 55-c. 120)¹⁶.

Testamentul se citea în fața Adunării Curiate și fuseseră stabilite doar două date când se putea face acest lucru: 24 martie și 24 mai¹⁷. Mai târziu a apărut testamentul scris, care putea fi redactat în prezența a șapte martori¹⁸.

Pentru romani, testamentul era o ocazie pe care nu au avut-o în viață, aceea de a spune, în sfârșit, ce gândesc cu adevărat despre contemporanii lor. În fapt, testamentul a devenit în timp un act de care ce-l care îl întocmea se mândrea în asemenea măsură, încât uneori nu rezista ispitei de a-l citi oaspeților săi, pentru a câștiga prețuirea celor de față¹⁹.

Într-un rescript adresat de împăratul Traian unui funcționar este menționat:

„Privilegiul acordat soldaților de a-și întocmi testamentele în orice chip ar găsi ei de cuviință trebuie înțeles în sensul de a se ști dacă într-adevăr este vorba de un testament (întrucât și civilii pot să-și întocmească un testament fără înscris)”²⁰.

Mai târziu, *Codul lui Justinian*²¹ explică de ce se acordă exclusivitate testamentului: „Din tot ce se poate refuza mai puțin oamenilor este facultatea unui muribund de a avea o ultimă voință, el care în curând nu va mai avea nici una”²².

16. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, Editura Universității Titu Maiorescu, București, 2001, p. 77 și urm.

17. Vladimir HANGA, *Drept privat român*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978, p. 18.

18. Vladimir HANGA, *Drept privat român*, p. 18.

19. P. ARIES și G. DUBY, *Istoria vieții private*, p. 41.

20. „Digestele lui Iustinian”, Cartea a doua, cap. XI, pct. I, în *Institutele lui Justinian (Iustiniani Institutiones)*, traducere și adaptare prof. dr. Vladimir Hanga, Editura Lumina Lex, București, 2002. pp. 106-107.

21. Cu moartea împăratului Justinian (527-565 d. Hr), C. Șt. Tomescu consideră că s-a încheiat perioada imperiului, așa cum l-a gândit Octavian Augustus, mai exact ultima parte a acestuia, cu modelul reformulat de Diocletian – Dominatul. C. Șt. TOMESCU, *Manual de drept privat roman*, București, 1956, p. 20.

22. „Codicis Domini Iustiniani, Sacratissimi Principis, ex repetita praelectione, Liber sextus, Titulus XXIII, De testamenti, et quemadmodum testamenta ordinentur”.

În mediul creștin, este interesantă motivația pe care o găsește Sfântul Teodor Studitul (759-826), privind necesitatea pe care a simțit-o de a se apuca să-și scrie testamentul:

„Am socotit dumnezeiesc și cuviincios lucru, ca toți să audă cuvântul meu cel de pe urmă și, auzind, să priceapă ce mărturisesc și pe cine las egumen după moartea mea, ca să rămână întru voi unirea și pacea lui Hristos, pe care a lăsat-o Domnul sfinților Săi ucenici și apostoli, când a fost să Se despartă de pământ pentru cer și să șadă pe scaunul din dreapta Lui Dumnezeu”²³.

Iată o perspectivă diferită asupra conținutului testamentului, care nu mai este redactat întru slava deșartă a oamenilor, ci ca o mărturisire de credință în ordinea, întemeiată pe iubire și pace²⁴, pe care Dumnezeu Tatăl a reintrodus-o în lume prin Fiul Său. În această revenire la normalitate, fiecare credincios are propria responsabilitate, astfel că Sfântul Teodor Studitul se simte dator să numească el însuși un urmaș, pentru a nu tulbura, din neglijență cumva, pacea și ordinea pe care a lăsat-o Domnul.

În Occident, începând cu secolul al XII-lea testamentul devine un act impus de Biserică, fără de care cel decedat nu putea fi înmormântat în cimitir²⁵.

Pentru Țările Române, au existat două forme testamentare – diata („zapis, carte sau izvod”)²⁶ și „limba de moarte” sau „cu jurământ” (testamentul nescris), pentru ca mai târziu să apară primele documente, în secolul al XV-lea în Moldova, fiind vorba mai degrabă de înscrisuri care au incluse și dispoziții testamentare, cum este înscrisul făcut, la 13 august 1464, de Bera, ce dăruia unui urmaș al său un sat²⁷. La 1500,

23. „Testamentul Sfântului părintelui nostru și Mărturisorul, Teodor Studitul, prin care a orânduit cum să viețuiască monahii în toate obștile”, în : *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul*, Editura Episcopiei Ortodoxe Alba Iulia, 1994, p. 290.

24. „Testamentul Sfântului părintelui nostru și Mărturisorul, Teodor Studitul...”, p. 290 și urm.

25. Phillipe ARIÈS, *Omul în fața morții*, vol. I, traducere de Andrei Niculescu, București, Editura Meridiane, 1996, pp. 257-258.

26. Mirela Daniela TÂRNĂ (ed.), *Testamente regale*, Arhivele Naționale ale României, București, 2021, p. 17.

27. *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol II, 1490-1486, întocmit de Leon Șimanschi și colab., Editura Academiei, București, 1975, p. 175, nr. 122.

postelnicul Dumșa, nepot de soră al lui Ștefan cel Mare (1457-1504), dăruia un sat unei slugi²⁸.

Testamentele, în forma juridică pe care o cunoaștem astăzi, au apărut însă, în Țările Române, începând cu secolul al XVI-lea.

Foarte des sunt menționate, în astfel de acte, nu doar bunuri lăsate moștenire rudelor, ci și daniile care se fac așezămintelor ecleziaștice și, de asemenea, unor instituții de învățământ în primul rând, existența acestora din urmă fiind mărturiile cele mai elocvente ale drepturilor la cultură și ale libertăților permise, precum și premisa păstrării demnității unui popor întreg. Astfel, Sfântul Ierarh Petru Movilă, mitropolit al Kievului (1633-1646), lasă prin testament o parte din bunurile sale pentru „restaurarea bisericilor dumnezeiești dărpănate”, o parte pentru întemeierea de școli în Kiev, cu speranța înmulțirii considerabile a „oamenilor învățați și evlavioși care slujesc Biserica”²⁹.

Andronache Donici a scris un *Manual juridic*³⁰ în care vorbește de testament, dar reglementarea juridică a testamentului s-a realizat în Țările Române prin *Pravilniceasca condică* a lui Alexandru Ipsilanti (1780)³¹, abolită de *Legiuirea Caragea* (1818)³², în Țara Românească, *Codul Calimachi* (1816), în Moldova, foarte influențat de sistemul juridic austriac, și apoi, prin *Codul Civil* (1864), în Principatele Unite, care a avut ca model *Codul lui Napoleon*³³. *Legiuirea Caragea* reglementa

28. *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol II, 1490-1486, p. 465, nr. 260.

29. Petru MOVILĂ, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 169-177.

30. Care a stat la baza *Codului Andronache Donici*, care a fost în vigoare în perioada 1814-1817, dar considerat o compilație de legi romane și bizantine. Mircea DJUVARA, *Teoria generală a dreptului – Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, Editura All Beck, București, 1999, p. 348.

31. Liviu-Bogdan CIUCĂ, „Unele considerații privind instituția testamentului”, în: *Universul Juridic*, nr. 10, octombrie 2015, p. 23.

32. Art. 738 – „testamentul se face în scris și nescris, vederat și tăinuit, cu martori și fără martori”. Liviu-Bogdan CIUCĂ, „Unele considerații privind instituția testamentului”, p. 30, n. 1.

33. Acesta a avut în realitate mai multe modele – a preluat norme din dreptul românesc, precum și modificări din legislația europeană, cum ar fi cele din legea franceză din 23 martie 1853, legea ipotecară belgiană din 10 decembrie 1851 și nu

modul în care se putea scrie diata: „diata să se facă în scris, iscăbind-o cel ce o face și mărturisind-o cu iscălitura sa arhiereul – preotul locului sau judecătorii, sau trei martori care să fi văzut sau să fi auzit de la cel ce a făcut diata că este diata sa”³⁴.

Autorii *Codului civil* din 1864 (art. 858) fac distincție între: testamentul olograf, testamentul mistic și testamentul autentic³⁵.

S-au clarificat problemele legale ale punerii în practică a testamentului – vorbim de deschiderea succesiunii, categoriile de moștenitori (descendenți, ascendenți, colaterali), cota ce îi revenea fiecăruia, în funcție de voința celui care a întocmit testamentul și/sau de relația de rudenie cu acesta, existând o anumită ordine în succesiune (puteau fi moștenitori și rude mai îndepărtate, prieteni, dacă acest lucru îl preciza testatorul, după cum puteau fi și instituții eclesiastice sau laice) și de încheierea succesiunii³⁶.

Din punct de vedere juridic, a moșteni înseamnă a succede, adică a lua locul unei alte persoane, care prin testament își transmite drepturile și obligațiile proprii³⁷. Testamentul este un act irevocabil, prin care testatorul dispune pentru timpul încetării din viață, de tot sau parte din avutul său³⁸. Se transmite astfel patrimoniul unei persoane, defuncte în momentul transmisiunii, unei alte persoane care este în viață și care moștenește, devenind moștenitor („ered”). Patrimoniul unei persoane fizice reprezintă totalitatea drepturilor și obligațiilor patrimoniale și a bunurilor care aparțin acesteia, care nu dispăre o dată cu încetarea din viață a persoanei respective. Cum nu poate exista un patrimoniu fără titular, după decesul unei persoane, patrimoniul acesteia este transmis juridic unei alte persoane fizice prin drept suc-

în ultimul rând, din proiectul de atunci al Codului civil italian. Mircea Dan BOB, „Probleme de moșteniri în vechiul și noul Cod civil”, în: *Universul Juridic*, București, 2012, pp. 25-26.

34. Cap. IV, art. 24 și art. 36. Liviu-Bogdan CIUCĂ, „Unele considerații privind instituția testamentului”, p. 24.

35. Liviu-Bogdan CIUCĂ, „Unele considerații privind instituția testamentului”, p. 24.

36. Mirela Daniela TÂRNĂ (ed.) *Testamente regale*, p. 17.

37. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 15.

38. *Codul Civil*, Editura ALL BECK, București, 2002, p. 73, art. 802.

cesoral, care reglementează posibilitatea de obținere a unei proprietăți prin moștenire *mortis causa*³⁹.

Proprietatea se poate obține prin succesiune legală sau prin cea testamentară. Ne vom opri asupra celei din urmă, care se realizează prin voința expresă a testatorului (*de cuius* – defunct)⁴⁰, care a dispus de patrimoniul său după moarte. În cazul moștenirii testamentare, succesorul este desemnat cu termenul de legatar. Cât privește moștenirea, aceasta era definită încă din evul mediu drept „*Bunul cu care omul moare*”⁴¹.

Succesiunea testamentară poate fi universală, cu titlu universal, la fel ca succesiunea legitimă sau legală, pentru care temeiul este ruđenii de sânge, dar și cu titlu particular⁴². Patrimoniul defunctului se transmite, în dreptul român, fără a se face distincția după natura, proveniența sau originea bunurilor care compun masa succesorală⁴³.

Conținutul testamentului cuprinde legatele (exclusiv donațiile)⁴⁴, precum și alte dispoziții de ultimă voință ale testatorului: sarcini impuse legatarilor sau moștenitorilor legali de natură patrimonială (legate) sau de altă natură; numirea unui executor testamentar; exhere-dări, respectiv înlăturarea de la succesiune a unor moștenitori legali; revocarea totală sau parțială a unui testament anterior; partajul de as-

39. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 16.

40. *De cuius* înseamnă defunctul care lasă moștenirea, termenul provenind din prescurtarea sintagmei latine: *Is de cuius successionis (rebus) agitur* (Cel despre a căruia succesiunea, bunuri este vorba). Violeta COJOCARU și Igor ȘEREMET, „Explicații terminologice ale conceptului dreptului de moștenire”, în: *Studia Universitatis Moldaviae*, Seria „Științe Sociale”, Revistă Științifică a Universității de Stat din Moldova, 2009, nr. 8 (28), p. 28.

41. *Mit welchem Gut der Mann erstirbt, das heist man alles Erbe*. Definiția apare în culegerea de legi saxonă, *Sachsenspiegel (Oglinda saxonă)*. *Heidelberger Sachsenspiegel*. Cod. Pal. germ. 164, Heidelberg University library. Complete facsimile edition in the original format of the Heidelberg Mirror of Saxony, facsimile with text and commentary volume, Graz 2009-2010 (Codices Selecti 115)

42. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 18.

43. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 20.

44. Pentru statutul daniilor pentru așezămintele religioase, pentru care românii preluaseră sistemul juridic bizantin, vezi Gh. CRONT, „Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din evul mediu”, în: *Studii și materiale de istorie medie* (IV) 1960, pp. 101-113.

cident; recunoașterea de către mamă a unui copil neînregistrat în registrul de stare civilă; recunoaștere de către tată a unui copil născut în afara căsătoriei; dispoziții cu privire la funeralii și îngropare, precum și alte dispoziții de ultimă voință⁴⁵. Toate acestea trebuie exprimate în scris pentru a produce efecte juridice.

Dispozițiile testamentare sunt acte juridice de sine stătătoare și pot produce efecte la date diferite⁴⁶.

Plecând de la aceste considerații, ne-am propus să revenim asupra analizei acestor acte pentru a înțelege mai bine oamenii care le-au redactat, timpurile în care au trăit și consecințele pe care conținuturile lor le-au avut asupra contemporanilor și urmașilor. Este interesant faptul că unele dintre aceste documente sunt, în același timp, izvoare prețioase pentru istorici, în măsura în care unele sunt adevărate fresce ale epocii în care au fost redactate, autorii exprimându-și ideile, opțiunile și convingerile politice, sociale, sentimentele (simțul datoriei, foarte pregnant în cazul oamenilor cu responsabilități publice – exemplul cel mai elocvent fiind Testamentul Regelui Carol I)⁴⁷, cu argumente și contraargumente. În același timp, ele sunt mărturii de la granița domeniului public și a celui privat, astfel că oferă o perspectivă complexă atât asupra vieții publice, cât și a celei personale.

Semnatarii creștini ai unor astfel de documente erau încredințați că bunurile pe care le posedau erau un dar al lui Dumnezeu și ca urmare aveau datoria pioasă de a se îngriji de acestea, după cum erau preocupați și de soarta trupului și sufletului lor, menționând unde și cum voiau să fie îngropat primul și ce slujbe trebuiau făcute pentru cel de-al doilea, pentru a dobândi iertare și pace. Aceste conținuturi își au originea probabil în practica anticilor și a primilor creștini de a redacta epitafuri, care relateau aspecte importante din viața celor plecați, dar și astfel de amănunte ce priveau viața de dincolo de moarte a sufletului. Și după cum unele dorințe din urmă ale anticilor se încheiau

45. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 80 și urm.

46. Dumitru C. FLORESCU, *Drept civil. Succesiunile*, p. 80 și urm.

47. A fost redactat în 1899, cu mult înainte de moartea sa, în 1914. Acestuia i s-a adăugat, în anul 1911, un codicil. Ștefania DINU, „Cuvânt introductiv”, p. 7 și 8, în: *Testamente (1599-1917)*, antologie și studiu introductiv de Georgeta Filitti, Editura Notarom, București, 2007,

cu menționarea unei pedepse pentru urmașii care nu ar fi respectat dorințele, tot astfel, documentele medievale și nu numai se încheiau cu un blestem, care ar fi atins, fără doar și poate, pe profanatorii clauzelor înscrise în diată.

În general, documentele aveau la sfârșit semnăturile și pecețile martorilor.

Din punctul de vedere al formei în care se prezintă, testamentele sunt în marea lor majoritate olografe⁴⁸, erau încheiate în fața martorilor sau a unui notar, în latină *testamen* însemnând „mărturie”, și au aceeași structură.

Dacă însă avem în vedere autorii, testamentele se pot clasifica astfel:

a. *ordinare* sau obișnuite, putând îmbrăca forma olografă, a unui act autentic (prin notar) sau mistică (secretă)⁴⁹;

b. *privilegiate*, încheiate în împrejurări excepționale: testamentele militarilor, testamentul făcut în timpul unei boli contagioase, testamentul maritim⁵⁰.

Din punct de vedere istoric, se deosebesc: testamente domnești; testamente de boieri; testamente de clerici; testamente de femei; testamente de orășeni și negustori⁵¹.

La această clasificare a diatelor individuale se mai pot adăuga diatele colective.

Astăzi însă, raportul dintre cele două forme de a transmite bunurile după moarte s-a schimbat, astfel că regulă a devenit succesiunea legală, cea testamentară fiind excepția.

Lucrarea noastră exemplifică cele de mai sus plecând la un testament al Sfântului Teodor Studitul de la 826 și va include testamentele unor oameni ai Bisericii, în primul rând, precum și ale celor care au

48. Testamentul olograf este scris în întregime, datat și semnat de testator. Această formă apare în Roma antică, în anul 446, când împăratul Valentinian al III-lea (419-455 d. Hr.) o introduce în legislație, însă nu este inclusă și în *Codul lui Iustinian*.

49. *Codul Civil*, art. 858.

50. *Codul Civil*, art. 868-884.

51. Maria Magdalena SZÉKELY, „Testamentele: o abordare preliminară”, în: *Revista de Istorie Socială*, II-III, Iași, 1997-1998, p. 25.

viețuit cu o vie conștiința a unei apartenențe la comunitatea creștină, ultimul document fiind cel al preotului Dimitrie Bejan, de la 1995.

Având în vedere bogăția materialului ce urmează a fi cercetat și prezentat, ne-am rezervat dreptul de a prezenta documentele nu atât într-o ordine cronologică rigidă, cât mai degrabă pe baza asocierii între personalități călăuzite de principii și convingeri asemănătoare.

1. SFÂNTUL TEODOR STUDITUL († 826). S-a născut în Constantinopol, în anul 759, ca fiu al lui Foteinos, intendent al finanțelor și al nobilei Teoctista⁵². A avut doi frați, Eftimie și Iosif și o soră. Unul dintre frații mamei sale, Sfântul Platon (735-813), care a fost peste douăzeci de ani egumen al Mănăstirii Symboloi⁵³ (Mănăstirea Născătoarei de Dumnezeu) din Olimpul Bitiniei⁵⁴, i-a luat cu sine pentru viața monahală pe Teodor și pe Iosif. În anul 781, Cuviosul Platon a întemeiat mănăstirea Sakkudion⁵⁵. Iosif a devenit în timp arhiepiscop al Thesalonicului, în timp ce Teodor a fost hirotonit preot, în anul 787, de către patriarhul Constantinopolului, Tarasie.

Când împăratul Constantin al VI-lea Porfinogenetul (780-797) și-a repudiat soția, Maria, în timpul celei de a doua domnii, 790-797, căsătorindu-se cu Teodota, o rudă a lui Platon și a lui Teodor, aceștia din urmă au luat atitudine publică, condamnând fapta basileu-

52. *Viețile Sfinților pe luna noiembrie*, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1993, pp. 168-191; Sf. TEODOR STUDITUL, *Iisus Hristos prototip al icoanei sale*, Editura Deisis, Alba Iulia, 1994, *passim*; Bernardin MENTHON, *Sfinți și mănăstirile din Olimpul Bitiniei*, Editura Romanului și Hușilor, 1994, pp. 160-176; Remus RUS, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Editura Lidia, București, 2003, pp. 817-818.

53. Unii specialiști sunt de părere că acesta se afla destul de aproape de Sakkudion. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris, 1975, p. 182.

54. Alții cred că făcea parte dintre cele șapte mănăstiri care fuseseră create de-a lungul Kilissé Déré. Bernardin MENTHON, *Sfinții și mănăstirile din Olimpul Bitiniei*, trad. protos. Petroniu Tănase, Editura Arhiepiscopiei Romanului și Hușilor, Roman, 1994, p. 169 și urm.

55. Platon a participat la Sinodul de la Niceea din 787, alături de Tarasie, patriarhul Constantinopolului (784-806) și alți 350 de ierarhi, prin care iconodulia a fost repusă în drepturi. El a purtat o bogată corespondență și este autorul unor imne liturgice și al unor omilii.

lui⁵⁶. Ca urmare, unchiul și nepotul au fost exilați, iar ceilalți călugări de la Sakkudion au fost împrăștiați⁵⁷. Reîntorși după moartea lui Constantin al VI-lea, în 797, Platon și Teodor au fost nevoiți să părăsească din nou mănăstirea din cauza năvălirii sarazinilor. Prin bunăvoința împărătesei Irina (780-802), mama lui Constantin al VI-lea, cei doi monahi au găsit adăpost la Mănăstirea Studion⁵⁸ din Constantinopol, care fusese pustiită în timpul prigoanei basileului iconoclast Constantin al V-lea Copronim (741-775), devenind „un vast deșert”⁵⁹.

Platon a renunțat curând însă la egumenie în favoarea lui Teodor (759-826), iar acesta din urmă a făcut din Studion o mănăstire înfloritoare, cu o mie de monahi, în care viața de obște se conducea strict după regulile Sfântului Vasile cel Mare. Împreună cu Iosif, fratele său, Teodor a alcătuit cea mai mare parte a slujbelor din *Triod*. Venirea la putere, în Imperiul Bizantin, a basileului Nichifor I Genikos (802-811) a însemnat începutul unei lungi perioade de exil pentru Sfântul Teodor⁶⁰, marcată de o scurtă revenire, la chemarea împăratului Mihail I Rangabe (811-813), la Mănăstirea Studion, unde a rămas până la moartea patriarhului Constantinopolului Nichifor (805-815), după

56. Adulterul lui Constantin al VI-lea a determinat disputa moicheiană sau mi-hiană (μοιχελα = adulter) privind limitele autorității împăratului față de orânduiala eclesială. THEOPHANES THE CONFESSOR, *The Chronicle translated with introduction and commentary by Cyril Mango and Roger Scott*, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 645.

57. În Mănăstirea Sadukkion i-a cunoscut pe: „George Limnietul, Petru din Atroa, Sfântul Nichifor, Sfântul Teofan de Sigriane, Sfântul Niceta, Ioanichie ș.a”. Pr. Dorin Gabriel PANDELE, „Sf. Teodor Studitul. Restabilirea sensului și semnificației chinoviei”, în: *Teologie și spiritualitate la Dunărea de Jos*, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2004, p. 263.

58. Mănăstirea poartă numele primului ctitor, din 463, patricianul roman Stoudion, care a ridicat-o în apropiere Bisericii „Sf. Ioan Botezătorul”. Arhim. Kiprian KERN, Литургика. Гимнография и Эортология, Moscova 2002., p. 132, apud Ieromonah Dr. Petru PRUTEANU, *Evoluția rânduielilor tipiconale în răsăritul ortodox studiu istorico-liturgic*, 2010, p. 16, n. 94.

59. Pr. Dorin Gabriel PANDELE, „Sf. Teodor Studitul. Restabilirea sensului și semnificației chinoviei”, p. 268.

60. Mircea BIDIAN, „Sfântul Teodor Studitul și puterea imperială”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, an XLVIII (2003), nr. 1-2, pp. 257-273

care a fost arestat în 815 și trimis în fortul Metopa⁶¹, în timpul împăratului Leon V Armeanul (813-820)⁶². A luptat, în exil fiind (815-820), împotriva iconoclaștilor⁶³, a scris o bogată operă teologică⁶⁴ și a încurajat, prin scrisori, opoziția față de cei ce nu cinsteau icoanele⁶⁵. Triumful iconodulilor, în anul 843⁶⁶, i se datorează în bună parte⁶⁷. A murit în exil, pe Insula Principilor, din fața orașului Constantinopol⁶⁸, în anul 826, împăratul Mihail al II-lea (820-829) interzicându-i reîntoarcerea din exil. Peste 18 ani (844) moaștele sale au fost aduse la mănăstirea Studion, prilej cu care s-a instituit sărbătoarea în cinstea acestui eveniment (26 ianuarie). Este prăznuit de Biserica Ortodoxă la 11 noiembrie. În continuare, redăm ultimele gânduri ale Sântului Teodor Studitul, pe care acesta, bolnav fiind și înțelegând că este în fața plecării din această lume, le-a așternut pe hârtie, cu convinge-

61. *Vita S. Theodori Studitae a Michaele Monacho conscripta*, în PG 109:190 A, la: Pr. Dorin Gabriel PANDELE, „Sf. Teodor Studitul. Restabilirea sensului și semnificației chinoviei“, pp. 274-275, n. 93.

62. Pr. Ioan RĂMUREANU, Pr. Milan ȘESAN și Pr. Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 519.

63. Diac. Ioan I. ICĂ jr, *Iconologia bizantină între politică imperială și sfințenie monahală*, în: Sf. TEODOR STUDITUL, *Iisus Hristos, Prototipul icoanei Sale. Tratatul contra iconomahilor*, studiu introductiv și traducere de Diac. Ioan I. Ică jr., Alba Iulia, Ed. Deisis, 1994, lucrare prefăcută de un interesant studiu introductiv al traducătorului, pp. 5-72.

64. În timpul domniei împăratului Leon V Armeanul, între 814-819, care a promovat o politică iconoclastă. Sf. TEODOR STUDITUL, *Iisus Hristos, Prototipul icoanei Sale...*, pp. 73-165.

65. Sf. TEODOR STUDITUL, *În apărarea sfintelor icoane. Dosarul unei rezistențe teologice*, studiu introductiv și traducere Diac. Ioan I. Ică Jr., Deisis, Sibiu, 2017.

66. La Sinodul din 11 martie, desfășurat sub președinția patriarhului Metodie, s-a proclamat triumful dreptei credințe (Duminica Ortodoxiei).

67. Pr. L. STREZA, „Aspectul dogmatic al cultului icoanei la Sfântul Teodor Studitul“, în: *Studii teologice*, an XXIX, 1977, pp. 298-306; Ștefan IONESCU BERECHET, „Învățătura Sfântului Teodor Studitul despre sfintele icoane și cinstirea lor“, în: *Învățătura despre Sfintele Icoane reflectată în teologia ortodoxă românească*, vol. I. Ed. Basilica, București, 2017, pp. 469-493.

68. Pr. Ioan RĂMUREANU, Pr. Milan ȘESAN și Pr. Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, vol. I, p. 519.

rea că este „*dumnezeiesc și cuviincios lucru ca toți să audă*” și auzind să priceapă mărturisirea sa de credință în Dumnezeuul Tatăl, Dumnezeuul Fiul și Dumnezeuul Sfântului Duh, „Unul în Trei după Dumnezeuire”.

„Diata Sfântului Părintelui nostru și mărturisitorul, Teodor Studitul, prin care a orânduit cum să viețuiască monahii în toate obștile⁶⁹.”

Auzind dumnezeieștile cuvinte ale psalmistului David: „Gătitu-m-am și nu m-am tulburat”. Sau: „Gata este inima mea, Dumnezeuule!”

De vreme ce ticălosul meu trup este bolnav fără leac și nu vă pot aduna pe toți la mine, fiilor, fraților și părinților, în ziua sfârșitului meu, fiindcă mănăstirile sunt risipite prin locuri depărtate și, apropiindu-se ceasul ca să mă duc din viață, nu mai este nici vreme, m-am apucat să scriu acest testament, pe care vi-l las tuturor.

Am socotit dumnezeiesc și cuviincios lucru, ca toți să audă cuvântul meu cel mai de pe urmă și, auzind, să priceapă cum cred, ce mărturisesc și pe cine las egumen după moartea mea, ca să rămână între voi uniunea și pacea lui Hristos, pe care a lăsat-o Domnul Sfinților Săi ucenici și apostoli, când a fost să Se despartă de pământ pentru cer și să șadă pe scaunul din dreapta lui Dumnezeu.

Cred în Tatăl și în Fiul și în Duhul Sfânt – Treimea cea de o ființă și începătoare – așa cum m-am botezat, m-am născut de sus și apoi m-am săvârșit.

Mărturisesc Dumnezeu pe Tatăl, Dumnezeu pe Fiul, Dumnezeu pe Duhul Sfânt, Unul în Trei după Dumnezeuire, și Trei în Unul după Ipostasuri; pentru că, după ființă, Dumnezeu este unul în Sfânta Treime, cu toate că, după chipuri, este despărțit în trei Ipostasuri.

De asemenea, mărturisesc pe unul din Treime, Domnul nostru Iisus Hristos că S-a întrupat pentru noi și S-a făcut om asemenea cu noi – adică, fără de sămânță bărbătească, a luat trup din Sfânta și fără prihană Născătoarea de Dumnezeu și S-a născut din sfântul și feciorescul ei pânțece, după cum mărturisesc Sfintele Scripturi. Pe acesta Îl cunosc unul după Ipostas, precum în cele două firi așa și în cele două vreri și lucrări, cu care lucrări asemenea a făcut și cele dumnezeiești și cele omenești.

69. *** *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul*, Editura Episcopiei Ortodoxe Alba Iulia, 1944, pp. 290-297; Sf. TEODOR STUDITUL, *Cuvântări duhovnicești*, Editura Episcopiei Ortodoxe Alba Iulia, 1994, pp. 184-190.